

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ
(องค์การมหาชน)

หัตถกรรม
ที่ใกล้
สูญหาย
Forgotten
Heritage

เครื่องทองยัดลาย

เอกลักษณ์เครื่องประดับที่สะท้อนภูมิปัญญาที่ใกล้สูญหาย

เครื่องทองยัดลาย เป็นงานหัตถศิลป์ที่ทำจากทองคำหรือเงิน การ “ยัดลาย” คือศิลปะของการทำเครื่องประดับที่เกิดจากการนำโลหะทอง หรือเงินมาหลอม แล้วรีดให้เป็นเส้นที่มีขนาดเล็กมาก ๆ แล้วดึงให้มีความยาว และนำเส้นเงินหรือเส้นทองนั้นมาพันเกลียวเข้าด้วยกันจนแน่น ให้เนื้อแนบกันสนิทก่อนจะนำเกลียวที่พันกันแล้วนี้ไปขึ้นรูป ขดไปมาเป็นลูกไม้ลวดลายต่าง ๆ นำเกลียวที่พันกันแล้วนี้ไปขึ้นรูปขดไปมาในโครงที่ขึ้นรูปทำเป็นบล็อกไว้แล้วจนเต็มโครงให้เป็นลวดลายต่าง ๆ ตามต้องการ จึงเรียกว่าการ “ยัดลาย”

จากในอดีต เมื่อกว่า 50 ปีที่ผ่านมา เมื่อครั้งที่มีชาวจีนและชาวพม่าได้อพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาทางจังหวัดแม่ฮ่องสอน และมาตั้งรกรากอาศัยอยู่ที่อำเภอบ้านกาต อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนเล็ก ๆ ในท้องถิ่นที่ห่างไกลทางภาคเหนือของไทย โดยในบรรดาผู้อพยพเหล่านี้ นำพาความรู้และทักษะเชิงช่างติดตัวมาด้วย โดยเฉพาะความรู้ทางด้านการทำเครื่องประดับเงินและทอง

ต่อมาช่างฝีมือชาวไทยได้รับถ่ายทอดองค์ความรู้ในการทำเครื่องประดับจากช่างฝีมือชาวจีน ซึ่งได้สอนการทำเครื่องประดับด้วยเทคนิค “ยัดลาย” ช่างฝีมือชาวไทยจึงได้ผนวกองค์ความรู้ดั้งเดิมที่มีผสมผสานเป็นเครื่องประดับยัดลายในรูปแบบล้านนาได้อย่างลงตัว พัฒนาเรื่อยมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเครื่องประดับยัดลายที่ผลิตจากบ้านกาด จังหวัดเชียงใหม่

เครื่องประดับจากเทคนิค “ยัดลาย” จึงถือเป็นภูมิปัญญาโบราณที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ เป็นเอกลักษณ์การทำเครื่องทองและเครื่องเงิน ที่ตำบลบ้านกาด จังหวัดเชียงใหม่ ที่ยังคงรักษากระบวนการทำชิ้นงานด้วยการทำมือทุกชิ้น และเป็นเพียงหนึ่งเดียวในประเทศไทยที่มีเพียง “ครอบครัวอุปันันท์” แห่งเครื่องเงินบ้านกาด จังหวัดเชียงใหม่ ที่ยังคงสืบทอดศิลปะ “การยัดลาย” มาจนถึงในปัจจุบันนี้

เอกลักษณ์ทางกายภาพ และเอกลักษณ์ ที่โดดเด่นในเครื่องทองยัดลาย

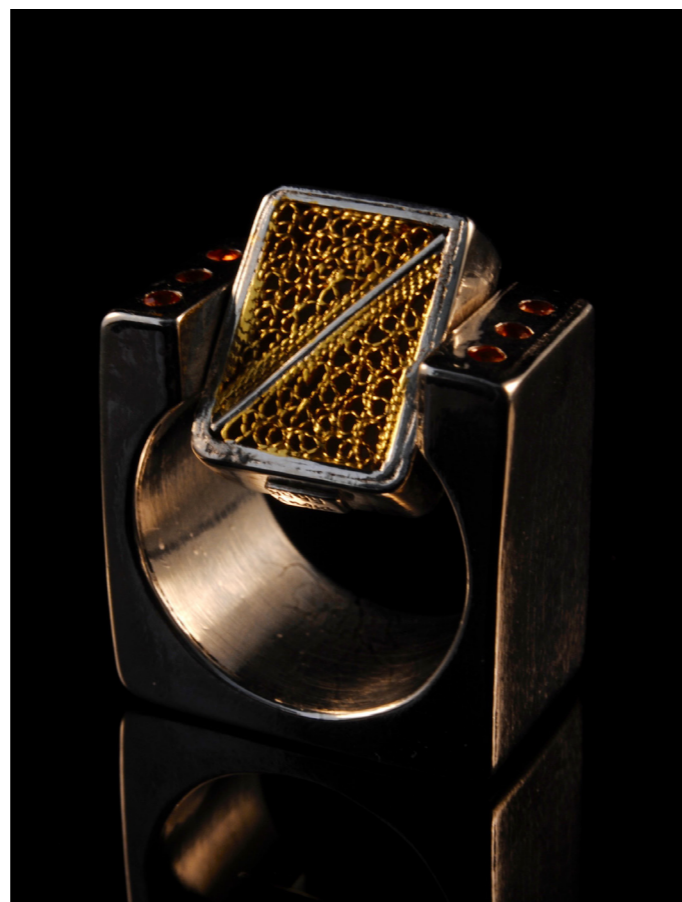
เครื่องประดับ “ยัดลาย” เป็นงานหัตถศิลป์ชั้นสูงของตำบลบ้านกาด จังหวัดเชียงใหม่ สร้างสรรค์ชิ้นงานขึ้นด้วยกรรมวิธีที่มีความสลับซับซ้อน เพื่อให้ได้เส้นเงิน หรือ เส้นทองที่มีขนาดเล็กมาก นำมาวางลวดลายด้วยการขุดไปมาอยู่ภายในโครงสร้างชิ้นงาน จนเกิดเป็นลวดลายที่มีความวิจิตรและมีเอกลักษณ์ที่สวยงาม ความโดดเด่นอยู่ที่ความโปร่งทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ทำให้สามารถมองเห็นความงามได้ถึง 3 มิติ ลวดลายที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ คือ ลายนกยูง ลายแมลงปอ ลาย ดอกกุหลาบหิน ลายดอกชบา และลายดอกทานตะวัน เป็นต้น

เทคนิคพิเศษของการทำเครื่องประดับยัดลายที่แตกต่างจากเครื่องประดับชนิดอื่น ๆ อยู่ที่การนำเส้นทองหรือเส้นเงินที่มีความเล็กมาก ความหนาไม่มากเกินกว่าประมาณเส้นผม หรือเส้นขนของคน นำมาพันเกลียวแล้วบีบขดให้ได้ลวดลายตามที่กำหนดไว้ เทคนิคนี้มีความคล้ายคลึงกับศิลปะแบบฟิลิกี (Filigree) เทคนิคการทำเครื่องประดับของชาวฝรั่งเศสใน ปี ค.ศ.1830 เป็นช่วงที่เทคนิค filigree หรือการเดินเส้นลวดโลหะเป็นที่นิยมอย่างมาก โดยมีการใช้ลวดโลหะบนงานเครื่องประดับหลายชิ้น จึงทำให้เครื่องประดับมีการแสดงพื้นผิวมากส่วนใหญ่เป็นพื้นผิวของพืชพรรณธรรมชาติ มีความเป็นธรรมชาติ เป็นเครื่องประดับที่มีความคิดที่ซับซ้อน ให้แสงมาก หลายชิ้นแสดงถึงการถอดหรือแยกชิ้นส่วนได้ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับเทคนิคเครื่องประดับทองยัดลายของไทยในทุกกระบวนการ

การทำเครื่องประดับขัดลายทุกชิ้นเป็นงานที่ต้องขึ้นรูปด้วยมือทั้งหมด ไม่สามารถใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ทดแทนได้ ลวดลายแต่ละชิ้นรังสรรค์ด้วยจินตนาการของช่าง จึงเป็นงานที่มีเอกลักษณ์แทบไม่ซ้ำกันเลยแม้แต่สักชิ้นเดียว ทั้งเอกลักษณ์การร้อยหรือต่อตะขอเพื่อทำการเกี่ยวโลหะชิ้นเล็ก ชิ้นน้อยจัดให้เป็นเครื่องประดับแบบขัดลายจึงยังคงมีแห่งเดียวในประเทศไทย ซึ่งผลิตเครื่องประดับทำด้วยมือมากกว่า 50 ปี

ภูมิปัญญาที่สะท้อนทักษะเชิงช่าง และเทคนิค หรือขั้นตอน กระบวนการในเครื่องทองขัดลาย

กระบวนการทำ “เครื่องทองขัดลาย” มีกระบวนการที่ซับซ้อนกว่าการทำเครื่องประดับชนิดอื่น ๆ ไม่สามารถใช้โลหะเงินหรือทอง ที่ผ่านการผสมโลหะอื่น ๆ ได้ ต้องใช้โลหะเงินหรือทองคำแท้เท่านั้น โดยโลหะเนื้อทองจะมีความเหนียวกว่าทำให้หลอมละลายได้ยากกว่าโลหะเนื้อเงิน นำมาดึงให้เป็นเส้นขนาดเล็ก “ขนาด 34” หรือเทียบได้เท่ากับเส้นผม โดยเนื้อทอง 1 บาท จะนำมาดึงเป็นเส้นเล็ก ๆ ที่มีขนาดเท่าเส้นผมหรือเส้นขนของคนนี้ได้ยาวประมาณ 8 กิโลเมตร ก่อนที่จะนำเส้นทองเล็ก ๆ ขนาด 34 นี้ไปรีดแล้วตีให้แบนนำมาประกบเพื่อพันเป็นเกลียวเข้าด้วยกัน แล้วตะไบส่วนเกินออกก่อนจะนำไปรีดให้เรียบ ตีให้แบน แล้วนำมาขัด ถมให้เต็มพื้นที่บนหน้าชิ้นงาน ให้ดูมีความสั่นไหว อ่อนช้อย มีลีลา และจังหวะที่สอดรับสัมพันธ์กันอย่างลงตัว อีกทั้งยังต้องคำนึงถึงช่องไฟให้มีความสมดุล ขดโลหะเข้าไปซ้ำมาด้วยทักษะและความชำนาญและมีมือของผู้เป็นช่าง กว่าที่จะเสร็จออกมาเป็นชิ้นงานเล็ก ๆ สักหนึ่งชิ้น ทั้งสร้อยคอ สร้อยข้อมแขน จี้ห้อยคอแหวน ต่างหู ฯลฯ จึงทำให้เครื่องทองขัดลายหรือเครื่องเงินขัดลายเอกลักษณ์ที่บ้านกาดแห่งนี้ มีราคาที่สูงกว่าเครื่องทอง เครื่องเงินโดยทั่วไปอีกเท่าตัว โดยมีกระบวนการที่สำคัญ ดังนี้

• การเตรียมวัสดุ/อุปกรณ์

- โตะทำทอง โดยทั่วไปโตะทำทองจะมีความยาวหน้าโตะประมาณ 100 เซนติเมตร กว้าง 50 เซนติเมตร มีลื่นชักเพื่อใช้เก็บเครื่องมือและอุปกรณ์บางชนิด รวมทั้งที่รองรับผงทอง
- เครื่องมือเป่าและหลอมทอง เครื่องเป่าไฟด้วยการเหยียบหีบลม เพื่อให้เนื้อทองหลอมละลายให้ชิ้นงานหลอมทองเชื่อมติดเข้าด้วยกัน และเครื่องเป่าและเพื่อให้งานอ่อนตัว ง่ายต่อการเคาะขึ้นรูป ดัดตกแต่งรูปทรง
- เครื่องมือตีทอง เพื่อให้ชิ้นงานขึ้นรูปตามต้องการ เช่น ทั้งค้อน เป็นต้น
- เครื่องมือชักลวด สำหรับทำทองให้เป็นเส้นตามขนาดที่ต้องการประกอบด้วย คีม เป้นชักลวด กวานชักลวด
- เครื่องมือสำหรับการจับและตัดทอง ทำลวดลายบนชิ้นงาน เช่น แท่นรองแป้นแกะทอง แป้นแกะทอง ค้อนไม้ สิวแกะ เหล็กตีตุ๋น สิวลักษณะเฉพาะ คีม และกรรไกร เป็นต้น
- ไม้พันทอง ตะไบ หินขัดทอง แปรงขัดทอง เบ้าแบบทอง กะลาแต่งทอง แป้นวัดส่วนโค้ง เครื่องชั่ง
- วัสดุอื่นๆ เช่น เนื้อทองคำ น้ำยาล้างทอง ผงลงยา และน้ำประสานทอง

• การเตรียมทอง

- ด้วยการนำก้อนทองคำแท้ 99.95% นำมาหลอมจนทองละลายเป็นน้ำละเอียด

- การรีดทอง

นำทองที่หลอมจนเข้าที่แล้ว มาทุบให้เนื้อเนียนเรียบ ทำการไล่อากาศโดยสมัยก่อนใช้มือทุบแล้วยึดแล้วทุบ ปัจจุบันใช้เครื่องรีด รีดให้แน่น โดยรีดตามขนาดที่ต้องการ ทองหนึ่งบาท หนัก 15.2 กรัม จะดึงได้เส้นยาว 8 กิโลเมตร

- การตีเส้นทอง

นำเส้นทองที่ผ่านการดึงแล้วมาตีให้แบนอีกครั้ง เพื่อให้เนื้อนิ่มดัดโค้งตามต้องการได้ง่าย และสามารถใส่น้ำประสานได้เนื้อแน่นสนิทยิ่งขึ้น

• การพันเกลียว

นำเส้นทองที่เตรียมไว้มาตัดขึ้นโครงตามที่ต้องการ เช่น กลีบดอกไม้ และกิ่งก้านต่าง ๆ นำเส้นทองขนาดเล็กขนาดเท่าเส้นผม สองเส้นมาประกบพันเกลียวเข้าด้วยกันด้วยมือ เรียกว่า “กิก” คือการวางลงบนพื้นราบแล้วให้พันเกลียวจนเป็นเนื้อเดียวกัน แล้วนำสองเส้นที่พันเกลียวแล้วมาทับแบนอีกรอบจนกลายเป็นเส้นเล็กที่พันกันแน่นมากขึ้น และเกิดมิติสะท้อนรับแสงเวลานำไปถมในชิ้นงาน

• การตัดลวดลาย

นำเส้นทองเส้นเล็กมาขัด และตัดลวดลายต่าง ๆ บรรจงจัดใส่ในโครงที่ขึ้นรูปไว้เข้าไปซ้ำมา โดยต้องทำแบบนี้ถมให้เต็มโครงสร้างของลวดลายด้วยความละเอียด ประณีต เรียกชื่อลายตามลักษณะเด่น เช่น ลาย จ ฉาน ลาย ข ไข่ ฯลฯ

- การเชื่อมชิ้นงาน
ใช้น้ำประสานทอง และทำการพันไฟค้อย ๆ ไล่ความร้อนเพื่อเชื่อมชิ้นงานให้เชื่อมกันสนิท
- นำชิ้นงานที่ดัดลวดลายเสร็จแล้วไปทำความสะอาด ปรับแต่งให้เรียบร้อย เป็นอันเสร็จสมบูรณ์

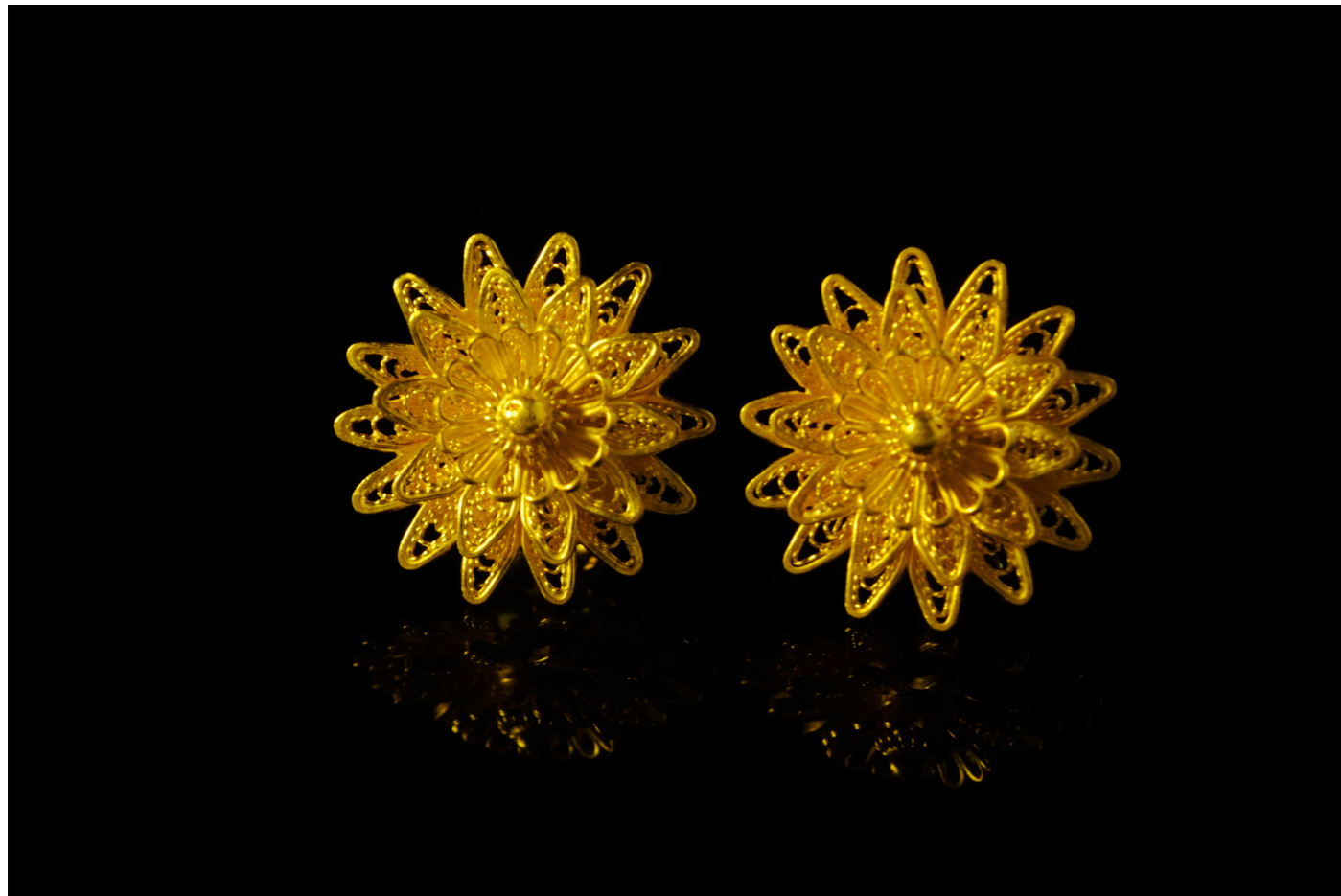
นายพงษ์มิตร อุปนนท์
ครูช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2559

การอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา ของเครื่องทองยัดลาย

เครื่องทองยัดลาย เป็นเอกลักษณ์งานหัตถกรรมที่โดดเด่นของบ้านกาด ที่มีเพียง “ครอบครัวอุปนนท์” แห่งเครื่องเงินบ้านกาด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาที่มีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย ที่ยังคงรักษาทุกกระบวนการผลิตด้วยมือในทุกชิ้นงาน เป็นงานเครื่องหัตถกรรมเครื่องประดับหนึ่งเดียวของไทยที่ใช้เทคนิคการยัดลาย ในการสร้างสรรค์ลวดลายอันวิจิตรประณีต งดงาม

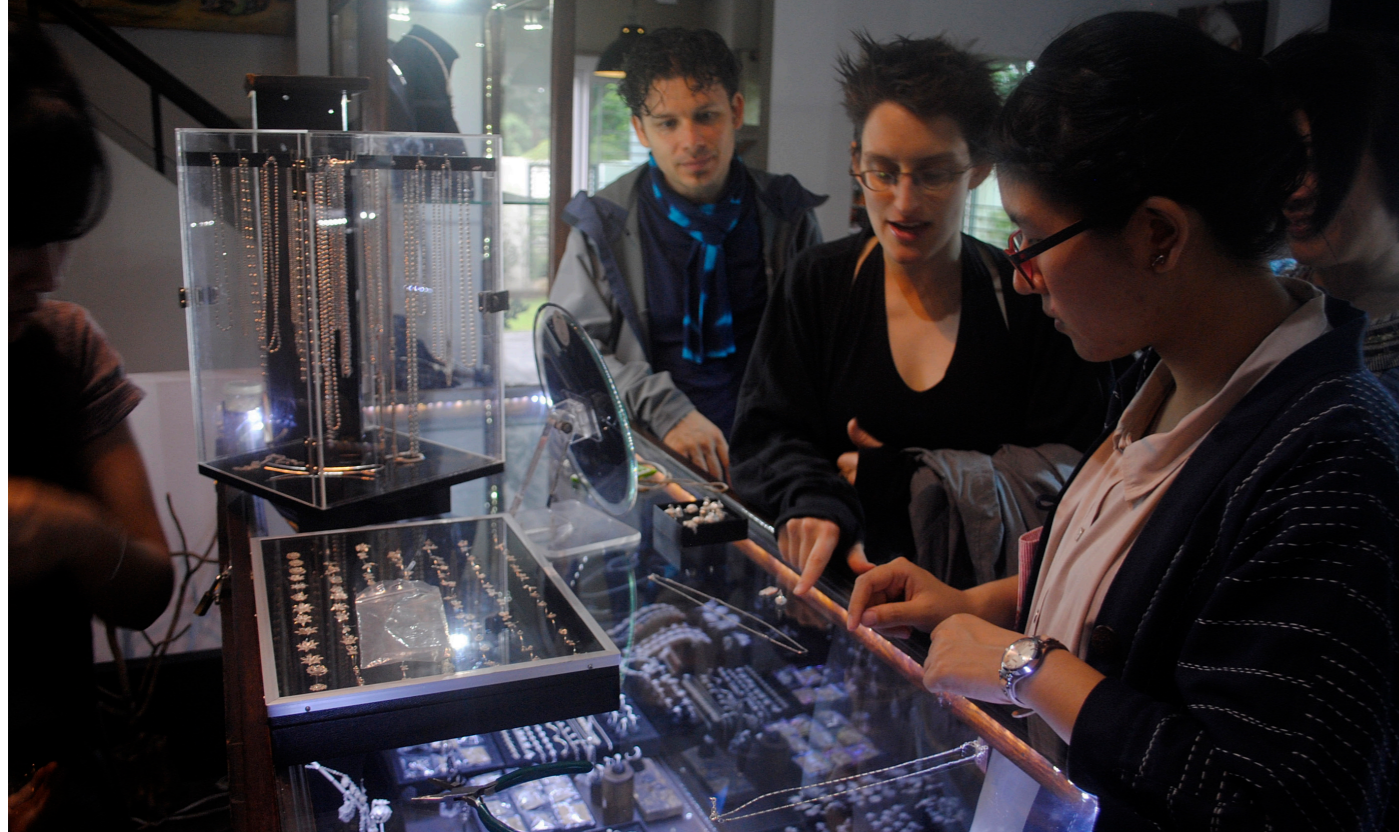
นายอังคาร อุปนนท์
ทายาทช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2558

ในปัจจุบันภูมิปัญญาการทำเครื่องประดับยัดลายคงมีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย โดยครอบครัว “อุปนนท์” ที่มีครูพงษ์มิต อุปนนท์ ครูอัญชลี อุปนนท์และทายาทอย่าง คุณอังคาร อุปนนท์ ที่ยังคงรักษา สืบสาน และสร้างสรรค์เครื่องประดับตามเอกลักษณ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านกาด ผสมผสานกับเทคนิคยัดลายที่มีความแตกต่างไปจากเครื่องประดับแบบดั้งเดิมของไทย นำมาสร้างสรรค์เป็นลวดลายที่สะท้อนประเพณี วัฒนธรรมของล้านนา และในขณะเดียวกันก็ได้พยายามเปิดกว้างเพื่อให้บุคคลทั่วไป สามารถเข้ามาเรียนรู้ศิลปะขั้นสูงเช่นนี้ได้โดยไม่หวงวิชา ด้วยความตั้งใจจะให้ภูมิปัญญาการทำเครื่องประดับยัดลายคงอยู่ได้ และมีผู้สืบทอดต่อไปในอนาคต และที่สำคัญคือเพื่อให้คนทั่วไปที่ยังไม่รู้จักร เครื่องประดับที่ใช้เทคนิคยัดลาย จะได้ตระหนักและมองเห็นคุณค่า ว่างานโบราณอันทรงคุณค่าแขนงนี้สามารถต่อยอดไปได้ในระดับสากล

การถ่ายทอดส่งต่อภูมิปัญญาเพื่ออนุรักษ์สืบสาน
และพัฒนาสร้างสรรค์ต่อยอดเครื่องทองยัดลาย

ในส่วนของการพัฒนาการทำเครื่องทองยัดลายตามแบบโบราณ สู่ชิ้นงานที่เป็นรูปแบบร่วมสมัยมากขึ้นนั้น ทายาทคนสำคัญอย่างคุณอังคาร อุปันันท์ ได้มีการพัฒนาสร้างสรรค์อยู่เสมอ เช่น เปลี่ยนจากการยัดลายเพียงอย่างเดียว มาสู่การนำอัญมณีที่มีค่า มาผสมผสานลงในชิ้นงาน เช่น พลอย มุก คริสตัล มาฝังประดับ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับชิ้นงานทรงคุณค่ามากยิ่งขึ้น แล้วนำไปชุบทองคำขาวในส่วนที่เป็นเนื้อเงินตกแต่งให้สวยงาม อีกทั้งยังมีการพัฒนาทั้งรูปแบบวิธีทำงาน การคัดสรรวัตถุดิบ ด้วยการผสมผสานวัสดุอื่นเพิ่มเติมเข้าไป คิดค้นส่วนผสมของน้ำประสานทองที่ได้ผลดีกว่าแบบเก่า มีการดัดแปลงชิ้นงานให้ทันสมัยสอดคล้องกับการใช้งานจริงมากขึ้น เช่น ใช้บานพับแทนการใช้ห่วง ที่มักประสบปัญหาเปราะแตกหักง่ายเมื่อมีการเสียดสีกัน รวมถึงเน้นการออกแบบใหม่ให้มีความร่วมสมัยและสามารถใช้งานได้จริงในชีวิตประจำวันอีกด้วย

และในขณะเดียวกัน ก็ยังคงให้ความสำคัญในการเผยแพร่องค์ความรู้ภูมิปัญญาการทำเครื่องประดับยัดลายให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมากขึ้น โดยฝึกหัดบุคลากรคนรุ่นใหม่ให้มารับช่วงฝึกทักษะในเชิงช่างต่อ โดยหวังว่างานแขนงนี้จะมีผู้สืบสานต่อไปในอนาคต

นายอังคาร อุปันันท์
ทายาทช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2558

นายพงษ์มิต อุปันันท์
ครูช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2559

“ เทคนิคเครื่องประดับยัดลาย ทำได้ทั้งเงินและทอง เป็นงานศิลปหัตถกรรมดั้งเดิมของล้านนา ที่มีประวัติยาวนานกว่า 50 ปี เป็นเทคนิคที่ต้องอาศัยความใจเย็น และมีความประณีต เป็นมรดกทางภูมิปัญญา และทักษะเชิงช่าง ซึ่งได้รับการสืบทอดมาจากคุณพ่อ ส่วนตัวมองว่า เป็นงานที่มีมนต์เสน่ห์ ดูอ่อนช้อย และต้องทำด้วยใจ เพื่อส่งต่อชิ้นงานที่ล้ำค่าแก่ผู้ครอบครองต่อไป”

**ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ**
(องค์การมหาชน)

